INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ILA 1

HİTİTOLOJİYE GİRİŞ

Hazırlayan

Metin Alparslan

HİTİTOLOJİYE GİRİŞ

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

HİTİTOLOJİYE GİRİŞ

ISBN 978-605-5607-00-5

Seri INSTRUMENTA LINGUARUM ANTIQUARUM 1

Hazırlayan
Metin Alparslan

Dizi Editörü
Bedia Demiriş

Birinci Basım
Ekim 2009

Baskı ve Cilt
Graphis Matbaa

Satış ve Dağıtım
Zero Ltd.
Abdullah Sokak No. 17 Taksim 34433 İstanbul
Tel: +90 (212) 244 7521 Fax: +90 (212) 244 3209
info@zerobooksonline.com
www.zerobooksonline.com

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
Ekrem Tur Sokak, No: 4 Beyoğlu 34435 İstanbul
Tel: +90 (212) 292 0963
info@turkinst.org
www.turkinst.org

INSTRUMENTA LINGUARUM ANTIQUARUM

1

HİTİTOLOJİYE GİRİŞ

Hazırlayan

Metin Alparslan

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

2009

İçindekiler

Bölüm IV

Çivi Yazısı

Genel Bilgiler

Yukarıda da anlatıldığı gibi çivi yazısı ilk olarak Mezopotamya'da ortaya çıkan bir yazı sistemidir. Mezopotamya ise bilindiği gibi, kabaca Dicle ile Fırat Nehirlerinin suladığı alanlara verilen coğrafi isimdir. Her iki nehrin yükselip alçalması nedeniyle, yıl içerisinde nehir boyunca çok kaliteli bir kil tabakası oluşmaktaydı. Mezopotamya'da yaşayan insanlar burada zahmetsiz olarak biriken kili, tuğla ya da çanak çömlek yapımı gibi birçok alanda kullanmışlardır. Bugün Mezopotamya'daki ören yerlerini gezen ve bu tuğlalarla ne denli anıtsal binalar yapıldığını gören bir kişinin şaşırmaması mümkün değildir. Bu açıdan özel hayatlarında neredeyse her alanda kili kullanan Mezopotamya insanlarının, yazı malzemesi olarak en çok kili kullanmaları da son derece doğaldır. Kilin başlıca malzeme olması nedeniyle, genellikle *kil tabletler* tabiri kullanılmaktadır. Buna karşın tabletlerin adı Sümerce'de DUB, Akkadca'da *TUPPA,* Hititçe'de ise tuppi- idi. Bir kil tabletin alışılmış formu dikdörtgendir. Muhtemelen masa gibi düz bir satıh üzerinde hazırlanan tabletin arka yüzü bu nedenle düz iken, ön yüzü biraz bombelidir. Yandan bakıldığında mercek gibi görünen bu form sayesinde, kırık halde bulunan bir tabletin ön ve arka yüzünü tespit etmek mümkündür.

I II IV III

Res. 14

Çivi yazılı tabletlerin büyüklükleri çeşitlilik göstermektedir. 1,6x1,6 cm boyutlarında tabletlerin yanı sıra, 36x33 cm boyutlarında tabletler de belgelenmiştir. Tabletler tek sütunlu olabileceği gibi, çok sütunlu (15 sütun dahi belgelenmiştir) olmaları da mümkündür. Yukarıda da değindiğimiz gibi çivi yazısı soldan sağa yazılan bir yazı sistemidir. Bu nedenle sütunlar ön yüzünde de aynı sırayı takip etmektedir. Arka yüzde ise, ön yüzün tam tersi bir sıra izlenerek, sütunlar sağdan sola doğru düzenlenmiştir. Bunun nedeni muhtemelen tabletin çevirme yönü ile ilgili olmalıdır. Çünkü bir tabletin arka yüzüne geçerken, bir kitabın sayfasını çevirir gibi sağdan sola değil, yukarıdan aşağıya doğru çevrilmektedir (Res. 14).

Sütunlar kendi içinde yatay çizgilerle paragraflara ayrılır. Bu çizgilere de *paragraf çizgisi* adı verilir. Tabletin sonu, ardı ardına çizilen iki paragraf çizgisi ile işaretlenir ve boş kalan bölümüne *kolofon* adını verdiğimiz bir özet bölüm yazılır. Kolofonda genellikle tabletin içeriğine dair bir not, kaçıncı tablet olduğu ve kâtibin adı yer alır.

Res. 15

Res. 16

Res. 17

Kil tabletlerin alışılmış formu dikdörtgen olsa da, bunun yanı sıra farklı formlar da mevcuttur. Formların farklılığı dönem, metnin içeriği ya da metnin uzunluğu ile ilgili olmalıdır. Eski Babil ve öncesine ait öğrenci tabletleri, çoğunlukla yuvarlak tabletlerdir (Res. 15). Bununla beraber III. Ur Sülalesi Dönemi'ne ait tarım içerikli metinler ve Eski Babil idari metinleri yine yuvarlak forma sahiptir. Buna karşı çivi biçimli konik tabletlerin içeriği, ev satım belgeleri ve yapı yazıtlarıyla sınırlıdır (Res. 16). Prizma şeklinde olanlar ise, Akad Kralı Sargon öncesi dönemden Eski Babil Dönemi'ne kadar, alışılmış şekildeki tabletlere yazılan sözlük metinleri ve bazı Sümerce edebi metinlerde kullanılmışlardır. Eski Babil Dönemi'nden sonra, 6 ya da 8 sütunlu prizmalar, çoğunlukla kral yazıtları için kullanılmıştır (Res. 17).

Kilin üzerine çiviye benzer işaretleri bırakan yazı aletine ise, *stylus* adı verilir (metinlerde GI É.DUB.BA ya da GI É *ṬUP-PÍ* olarak geçer). *Styluslar*, kamış, kemik veya fildişinden yapılmış, uçları düz, yuvarlak ya da üçgen şekilde kesilmiş kalemlerdi. Yuvarlak *styluslar*, yukarıda anlatılan ilk tablet örneklerinde sayıların yazımı için kullanılmışlardır (Res. 18).

Yukarıda *calculi*leri anlatırken top şekline getirilen calculinin üzerine basılan işaretleri içine konulan taşlarla karşılaştırmak için kırıldığını ve bu şekilde gönderilen malın kontrolünün sağladığını anlatmıştık. Benzeri bir husus çivi yazısı ile yazılmış bazı *mektuplar* için de geçerlidir. Söz konusu bu mektuplar yine kilden yapılmış olan zarflar içine konulurdu. Zarflar, ilk defa III. Ur Sülalesi Dönemi'nde özellikle idari metinlerin yazımında

Res. 18

kullanılmıştır. Bu zarflara, kil tabletlerde yazılan bilgiler aynen geçirilirdi. Böylece şüphe duyan alıcı istediği takdirde zarfı kırabilir ve zarfta yazılanı, içindeki metin ile kontrol edebilirdi. Eski Babil ve Eski Asur Dönemlerindeki zarflar, bugünkü zarf kullanımına daha da benzerlik gösterir, çünkü üzerlerinde gönderen kişinin ismi ve imzası yerine geçen mühür baskısı yer alırdı. Bu tür zarflı tabletlerin en güzel örnekleri Asur Ticaret Kolonilerinin Anadolu'daki merkezi durumunda olan ve Kayseri yakınında bulunan Karum Kaniš'ten (Kültepe) bilinmektedir (Res. 19).

Res. 19

Çivi yazısı, kilden başka maddeler üzerine de uygulanmıştır. Bunların arasında en yaygın kullanılan malzeme taştır. Taş üzerine uygulanan yazıtlar direkt kaya üzerinde olabileceği gibi, düzgün bir şekilde işlenmiş ve yapılarda kullanılan bloklarda da yer alması mümkündür. Doğal olarak bu tip yazıtlarda stylus yerine özel bir taşçı kalemi kullanılmaktaydı. Onun dışında altın, gümüş, tunç ve kurşun gibi metal üzerine de çivi yazısı uygulanmıştır. Metal tabletlerin en güzel örneği, 1986 yılında Hattuša'da bulunmuş olan bir tunç tablettir (Bronz Tablet). Metalin yanı sıra tahta ya da fildişi tabletlerin de kullanıldığı hem çivi yazılı

Res. 20

metinlerden, hem de arkeolojik buluntulardan bilinmektedir. Bu tabletlerin orta bölümünün balmumu ile doldurulduğu ve bu yumuşak sathın üzerine yazıldığı kabul edilmektedir. Güney Anadolu'da, Kaş açıklarında bulunmuş olan Uluburun Batığı buluntularının arasında, bir tahta tabletin ele geçmiş olması, bu tabletlerin ticaret amacı ile de kullanıldığını göstermektedir (Res. 20).

Çivi Yazısının Uygulandığı Diller

Sümerce:

Yukarıda da anlatıldığı gibi Sümerce, çivi yazısının uygulandığı ilk dildir. Sümercenin hangi dillerle akraba olduğu ise, kesin olarak tespit edilmiş değildir, ancak en genel tanımı *Asyanik*[1] bir dil olduğu şeklindedir. Sümercenin konuşulduğu bölge, "Sümer" adını taşıyan Güney Mezopotamya'dır. Akkad Kralı Sargon'un bölgeyi hâkimiyet altına almasıyla Sümer bölgesi de, Akkad etkisi altında kalır. Bu nedenle Mezopotamya kronolojisinde bu dönem Akkad Dönemi olarak adlandırılmaktadır (M.Ö. 2350-2150). Akkad Dönemi'nden sonra bölge tekrar Sümerlilerin eline geçtiyse de (Yeni Sümer Dönemi: M.Ö. 2150-2000) Mezopotamya'nın uzun bir süre *bilingual* (çiftdilli) bir bölge olarak kaldığı kabul edilmektedir. Fakat bölgenin Samileşmesinin devam ettiği ve Sümercenin M.Ö. II. binyılın ilk yarısında konuşulan bir dil olmadığı kabul edilmektedir.

1 *Asyanik* teriminin anlamı "Asya tarzı"dır. Bu nedenle, terim özellikle *Asyatik* olarak seçilmemiştir, çünkü Asyatik,"Asya'ya ait" anlamına gelir.

Sümerce *agglutinatif* bir dildir. "Agglutinatif" Latince kökenli bir kelime olup "*agglutino*" fiilinden gelir. "*Agglutino*"nun anlamı ise "eklemek, yapıştırmak"tır. Sümercede her kelime değişmeyen bir yapıya sahipti. Bu yapı, ona eklenen ön- ya da son eklerle anlam değişikliğine uğrar. Örneğin, DÙ'nun anlamı "inşa etmek"tir. Bu yapıya bir ön ekiyle "Ì" eklenirse Ì.DÙ olur ve "o inşa etti" anlamına gelir. Aynı mantığı izleyerek "NU.MU.DÙ", "o inşa etmedi" anlamını taşır ki, görüldüğü gibi anlam bütünlüğü olan bir cümle olur.

Yukarıda yazının evrimini anlatırken Fara Dönemi'nden bahsetmiştik. Gerçekten de Sümercenin anlaşılmasında ve Sümerlerin araştırılmasında Fara kentinde bulunan çivi yazılı tabletler büyük önem taşımaktadır. Bu tabletlerin büyük bir bölümü bugün, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunmaktadır.

Akkadca:

Sümerlerden sonra Mezopotamya'da hâkimiyet kuran Akkadlar, bugünkü Araplar gibi Sami kökenli bir toplumdur. Akkadlar, çivi yazısını kendi dillerine uygulamış ve geliştirmişlerdir. Konuştukları Akkadcaya gelince, Sargon Dönemi'nde kullanılan Eski Akkad lehçesinden sonra Akkadca; Asurca ve Babilce olmak üzere iki farklı lehçeye ayrılmıştır. Akkadcada kelimelerin gövdeleri temel olarak *üç konsonant* (üç sessiz harf) ve bir *kök vokal*den (kök sesli harf) oluşmaktadır. Başka vokallerin eklenmesi ya da konsonantların çiftlenmesi ve bu kelimenin çatısına prefiks ve suffiks (ön ve son ek) getirilmesiyle kelimeler son hallerini alırlar. Örneğin *sbt* (kök vokali *a*)'nın mastar hali *sabatum*'dur ve "yakalamak" anlamına gelir. Aynı gövde ile *isabbat* (o yakalar), *isbat* (o yakaladı) ve *sabat* (yakala) çekimleri yapılır. Bu özelliği gösteren Akkadca metinlerde hece yazılışlarının yanında Sümerce yazılmış ideogramlar da kullanılmaktadır.

Akkadcanın Eski Önasya'da uzun bir süre için uluslararası dil olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu açıdan bugünkü İngilizce ile karşılaştırılabilir. Hitit Kralı III. Hattušili ile Mısır firavunu II. Ramses arasında yapılan ünlü Kadeš Antlaşması'nın kil tablet üzerine yazılan nüshası, Akkadca olarak yazılmıştır.

Geniş bir coğrafi alanda kullanılmasından dolayı Akkadcanın temel lehçelerinin yanı sıra, "çevre" lehçeleri de ortaya çıkmıştır. Öyle ki Hattuša, Susa, Alalah, Nuzi, Amarna ve Ugarit kentlerinde ortaya çıkarılan belgelerde kullanılan Akkad Dilinin çeşitli lokal dillerin etkisi altında kaldığını göstermektedir.

Eblaca:

Bugünkü adı Tel Mardih olan Ebla'da 1964 yılında yapılan kazılar sonucunda, Suriye'de M.Ö. III. binyılda çivi yazısının kullanıldığı anlaşılmıştır. Eblaca, bir Proto-İbrani Dili'dir ve böylece Batı Sami Dil Ailesi'nin bir öncüsü olarak kabul edilmektedir. Abu Salabih tabletlerinden anlaşıldığına göre Eblalılar, Sümerlerin edebi geleneklerini önemli ölçüde benimseyerek Sümer hece işaretlerini de kullanmışlardır. Tabletlerin %80'inin Sümerce ve sadece %20'sinin Eblaca yazılmış olması, metinleri kolayca anlamamızı sağlamakla birlikte Ebla Dili üzerine yeterince bilgi sahibi olabilmemizi de önlemektedir. Metinlerde çoğu isim, fiil ve sıfatlar Sümerce, edat, zamir, bağlaç ve özel isimler ise Eblaca verilmiştir.

Elamca:

Başkenti Susa olan Elam, Pers Körfezi'nin (Basra Körfezi) Kuzey ve Aşağı Dicle arasında kalan, kabaca İran ile sınırlayabileceğimiz bölgedir. Elam'ın eski dönemleri Sümer ve Akkad ile çağdaştır. Yüzyıllar boyunca Batı Asya'nın önemli krallıklarından olan Elam Krallığı, M.Ö. 640 yılında Asur İmparatorluğu tarafından yıkılmıştır.

Proto-Elam olarak adlandırdığımız ve Susa'da ortaya çıkan yerli piktografik yazının tarihi, Uruk Tabletleri kadar eskidir. Genelde Elamcanın beş evreye sahip olduğu kabul edilmektedir: Proto-Elamca, Eski Elamca, Orta Elamca, Yeni Elamca ve Ahemenid Elamcası. Metinler kısmen okunabilmiş, ancak dilin özellikleri tam olarak saptanamamıştır. Bu nedenle akraba dilleri tespit etmek mümkün olamamıştır. Bununla birlikte Elamcanın Hint-Avrupa ya da Semitik Dil Ailesi'nin bir üyesi olmadığı kabul edilir.

Hititçe: bkz. Bölüm I.

Hurrice:

Mitanni devletini kuran Hurriler, çivi yazısını Akkadlardan almışlardır. Buna karşın Hurrice, bölgede bulunan diğer diller ile (Semitik Diller, Hint-Avrupa Dilleri ve Sümerce) akraba değildir. Hurrice, saptanabildiği kadarı ile Urartuca gibi Doğu Kafkas Dil Ailesi'ne bağlıdır. Bu dilde yazılmış belgelerin büyük bir bölümü Hititlerin başkenti Hattuša'da ele geçmiştir. Daha önce çoğunlukla Hititçe yazılmış ritüel metinlerde geçen Hurrice bölümlerin yanı sıra, 1983 yılında Boğazköy'de bulunmuş olan Hurrice-Hititçe çiftdilli

metinler sayesinde, Hurricenin dil ve grameri hakkında önemli bilgiler edinilmiştir. Hurrice, aynı Hititçe gibi yaklaşık M.Ö. 1200 yıllarına kadar kullanılmıştır.

Hurri Dili hakkındaki ilk kitap, Ephraim Avigdor Speiser tarafından 1941 yılında yazılmıştır (*Introduction to Hurrian*).

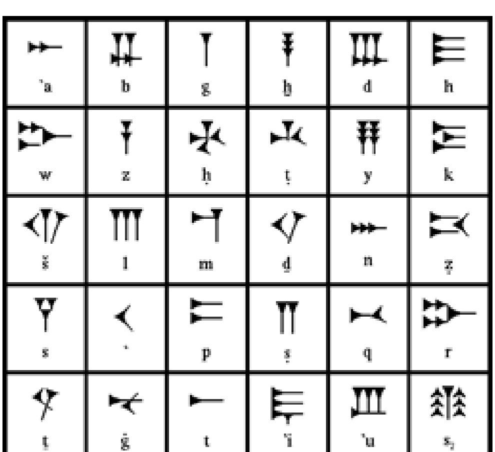
Urartuca:

Merkezi günümüz Van Gölü ve çevresi olan Urartu Devleti, yaklaşık M.Ö. 850-600 yılları arasında varlığını sürdürmüştür. Urartuların kullanmış olduğu çivi yazısı sistemi Yeni Asur çivi yazısı sistemidir ve bu sistem muhtemelen Asurlardan alınmıştır.

Urartuca ile yazılmış yazılı belgelerin sayısı fazla değildir ve çoğunlukla kaya ve taş üzerinde yer alır. Belgeler arasında yapı yazıtları, steller ve kaya yazıtları çoğunluktadır. Ancak az sayıda, kil tablet ve metal üzerine yazılmış örnekler de vardır. Hititler gibi Urartular da bigraf bir toplumdu. Kullandıkları çivi yazısının yanı sıra, kendilerine özgü bir hiyeroglif yazı sistemi de mevcuttur.

Ugarit Dili:

Suriye kıyısında bulunan ve modern adı Ras Şamra olan Ugarit'te, 1929 yılında yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkan kil tabletler, sadece yeni bir dili değil, aynı zamanda çivi yazısının son gelişme safhasını da ortaya koymuştur. Çünkü Ugarit çivi yazısı Mezopotamya'da ve Anadolu'da kullanılan çivi yazıları gibi bir hece yazısı değil, tam anlamıyla alfabetik bir yazıydı (Res. 21). Ugarit alfabesi otuz işaretten oluşur. Bu işaretler dışında ayrıca, kelimeleri birbirinden ayıran ve dikey bir çividen oluşan bir işaret kullanılırdı. Alfabe içinde ise, üç vokal (sesli harf) kullanılmıştır.

Res. 21

Ugarit Dili, Sami Dil Ailesi'ne bağlıdır ve böylece çağdaş olan Akkadca (Babilce-Asurca) ile akrabadır. Ugaritçe olarak yazılmış kil tabletlerin arasında ekonomik içerikli metinler olduğu gibi, mitolojik ve dini içerikli metinler de çok sayıda mevcuttur.

Eski Persçe:

Eski Persçe, sadece dış görünümü itibariyle çivi yazısından etkilenmiş, yarı alfabetik bir yazı sistemi ile yazılmıştır. Dil, M.Ö. 6. yy'ın ortalarından M.Ö. 4. yy'ın ikinci yarısına kadar Akamenid sülalesinin resmi dili idi. O dönemde Arami alfabesinin Önasya'da hâkim bir dil haline gelmesi, yazının alfabetik değer kazanmasına yol açmıştır. Bununla beraber Elam ile olan kültürel ilişki, çivi yazısını benimsemesine neden olmuştur.

Eski Pers çivi yazısı toplam kırkbir işaretten oluşur. Bunlardan üçü vokal, beşi ise ideogramdır. Kalan otuzüç işaret yazı içinde hem tek bir harf, hem de bir hece olarak kullanılabiliyordu. Bugünkü İran sınırları içinde kalan Bisitun'daki (eski adı Behistun) ünlü yazıtta olduğu gibi, o dönemin yazıtları, çoğunlukla Eski Persçe, Elamca ve Babilce olmak üzere üç dilde yazılmıştır. Kaya yazıtları dışında yazı altın, gümüş ve taş tabletler üzerine, mühürler, kaplar ve az sayıda kil tabletlere uygulanmıştır.

Konuyla İlgili Seçilmiş Kaynakça

Bottéro, J., *Mezopotamya*, Ankara, 2003. – Bottéro, J.-M.J. Stéve, *Evvel Zaman İçinde Mezopotamya*, İstanbul, 2002 – Chiera, E., *Kilden Kitaplar*, İstanbul, 1996. – Dietrich, M.-O. Loretz, "The Ugaritic Script", W.G.E. Watson,-N.Wyatt (eds.), *Handbook of Ugaritic* Studies, Leiden-Boston-Köln, 1999: 81-89. – Hırçın, S., *Çivi Yazısı*, İstanbul, 2000. – Jean, G., *Yazı İnsanlığın Belleği*, İstanbul, 2002. – Marzahn, J., „Die Keilschrift", *Der Turmbau zu Babel, Ursprung und Vielfalt von Sprache und Schrift* Band IIIA: Schrft: 81-92. – van de Mieroop, M., *Antik Yakındoğu'nun Tarihi / İÖ 3000-323*, Ankara, 2006. – Nissen, H.J.-P. Damerow-R.K. Englund, *Frühe Schrift und Techniken der Wirtschaftsverwaltung im alten Vorderen Orient,* Berlin, 1990. – Röllig W., „Sprachen und Schriften der Levante in Anatolien", Novák, M.-F. Prayon.-A.M. Wittke (eds.), *Die Außenwirkung des späthethitischen Kulturraumes: Güteraustausch - Kulturkontakt - Kulturtransfer. Akten der zweiten Forschungstagung des Graduiertenkolleges "Anatolien und seine Nachbarn" der Eberhard-Karls-Universitäts Tübingen (20. bis 22. November 2003)*: 205-217. – Salvini, M., *Urartu Tarihi ve Kültürü*, İstanbul, 2006. – Streck, M.P. (ed.): *Sprachen des Alten Orients*, Darmstadt, 2006. – Wilcke, C.G., „Schrift und Literatur", *Der alte Orient*, B. Hrouda (ed.), München, 1991: 271-297. – Wilhelm, G., *Grundzüge der Geschichte und Kultur der Hurriter*, Darmstadt, 1982.

ILA 1

El kitabı olarak nitelendirilen bir yayında, ne derecede bilgi verilmesi gerektiğine karar vermek oldukça zordur. Bunu yapabilmek için öncelikle okuyucu kitlesini tanımlamak gerekir. Elinizde tuttuğunuz yayının okuyucusu doğal olarak öncelikle *Hititoloji Öğrenciler*idir. Ancak, sınırlı sayılabilecek *Hititoloji Öğrencileri* dışında, Eskiçağ Bilimleri alanında eğitim gören öğrencilerin ve genel olarak bu bilimlere ilgi duyan kimselerin faydalanmaları arzusundan yola çıkarak, bir *Hititoloji Öğrencisi*nin ihtiyaç duyacağı bilgilere ağırlık vermeye özen gösterirken, aynı zamanda Hitit Uygarlığı'na meraklı olan kişileri de göz önünde tutmaya çalıştık. Bu anlamda kitabın olabildiğince geniş kapsamlı ve kolay anlaşılabilir olmasına özen gösterdik. Doğal olarak tüm konulardan bahsetmek ya da ayrıntılara girmek mümkün olamamıştır. Her bölüm sonunda bir kaynakça listesine yer verilmiştir. Böylece, okuyucunun derinleştirmek istediği konuyu içeren yayınlara kolaylıkla ulaşması sağlanmıştır.